

Makale Geliş | Received: 01.11.2025
Makale Kabul | Accepted: 15.04.2026
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.1815117

Ersoy ZENGİN

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tunceli-TÜRKİYE
Munzur University, Faculty of Letters, Department of History, Tunceli-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-2173-8720
ersoyzengin@munzur.edu.tr

Çoruh (Artvin) Halkevleri ve Halkodaları (1936-1951)

Öz

Makale, Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından 1930'lu yıllarda kurulan halkevleri ve halkodalarının Artvin (Çoruh) örneği üzerinden incelenmesini konu almaktadır. Ulus-devlet inşası sürecinde toplumu dönüştüren başlıca aracın halkevleri ve halkodaları olduğu düşünüldüğünde Artvin (Çoruh) Halkevleri ve Halkodalarının faaliyetlerini ortaya koyan bir çalışmanın olmaması Artvin tarihi için bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. 1936 yılında açılan Artvin Halkevi, Cumhuriyet devrimlerinin halka benimsetilmesi, eğitim ve kültür faaliyetlerinin yaygınlaştırılması amacıyla faaliyet göstermiştir. Başlangıçta yedi, ilerleyen yıllarda dokuz şube hâlinde örgütlenen Halkevi; dil-edebiyat, köycülük, spor, temsil, güzel sanatlar, sosyal yardım, halk dershaneleri, kütüphane, tarih ve müze gibi alanlarda önemli çalışmalar yürütmüştür. Artvin Halkevi, yerel basın, müzik, tiyatro ve spor etkinlikleriyle bölge halkının kültürel hayatını canlandırmış; aynı zamanda halkın eğitimine ve toplumsal bütünleşmesine katkıda bulunmuştur. 1937'de açılan Hopa Halkevi ve 1940 yılından itibaren Borçka, Şavşat ve Viçe'de (Fındıklı) açılan halkodaları, kırsal kesimlere kültür hizmeti götürmüştür. II. Dünya Savaşı koşulları ve mali yetersizlikler faaliyetleri sınırlasa da Halkevleri dönemin en etkin toplumsal örgütlenme araçlarından biri olmaya devam etmiştir. 1944 yılında nüfusu bini aşan nahiye ve köylerde 48 yeni halkodası açılmasına karar verilmiştir. Yeni yapılacak olan halkodalarının inşası büyük bir maliyet gerektirmiş, inşa masraflarının bir kısmını CHP Genel Sekreterliği, kalan kısmını da halkodasının yapılacağı yerin halkı üstlenmiştir. Bazı yerler hızlıca halkodalarını inşa edebilmişken bazı yerlerde maddi imkansızlıklardan dolayı inşa faaliyetleri yıllarca sürmüştür. 1945 sonrasında çok partili hayata geçişle birlikte halkevlerinin işlevi siyasallaşmış, Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle de faaliyetleri sonlandırılmıştır. Artvin Halkevi binası 1952'de ilkokula dönüştürülerek halkevleri dönemi resmen sona ermiştir.

Anahtar Kelimeler: Çoruh, Artvin, Halkevleri, Tek Parti dönemi, Cumhuriyet Halk Partisi.

The People's Houses and People's Rooms of Çoruh (Artvin)

Abstract

This article examines the People's Houses (*Halkevleri*) and People's Rooms (*Halkodaları*) established by the Republican People's Party (CHP) in the 1930s through the case of Artvin (Çoruh). Considering that People's Houses (Halkevleri) and People's Rooms (Halkodaları) were the principal instruments transforming society during the nation-state building process, the absence of a study examining the activities of the Artvin (Çoruh) People's Houses and People's Rooms constitutes a significant deficiency in the historiography of Artvin. The Artvin People's House, founded in 1936, operated with the aim of promoting the ideals of the Republican revolutions and expanding educational and cultural activities among the public. Initially organized into seven branches, later expanding to nine, the People's House conducted significant work in various fields such as language and literature, rural affairs, sports, theater, fine arts, social assistance, public courses, libraries, history, and museums. Through local press, music, theater, and sports activities, the Artvin People's House revitalized the cultural life of the region and contributed to public education and social integration. The Hopa People's House, opened in 1937, and the People's Rooms established in Borçka, Şavşat, and Viçe from 1940 onwards, extended cultural services to rural areas. Although the conditions of World War II and financial difficulties limited their activities, the People's Houses remained among the most effective social organizations of the period. In 1944, it was decided to establish 48 new People's Rooms in subdistricts and villages with populations exceeding one thousand. The construction of these new facilities required significant financial resources, with part of the cost covered by the CHP General Secretariat and the remainder by residents. While some communities completed their People's Rooms quickly, others faced delays due to financial hardship. After 1945, with the transition to multi-party politics the functions of the People's Houses became politicized, and their activities were terminated following the rise of the Democrat Party to power. The Artvin People's House building was converted into a primary school in 1952, marking the official end of the People's Houses era.

Keywords: Çoruh, Artvin, People's Houses, Single-Party era, Republican People's Party.

Giriş

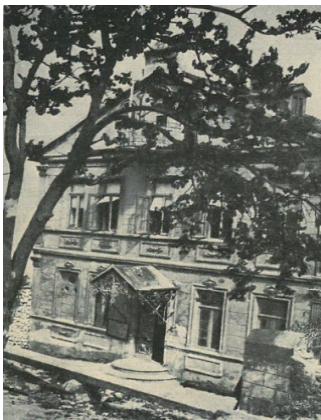
Batum sancağına bağlı olan Artvin, (Ardanuç, Borçka, Şavşat ve Kemalpaşa ilçeleriyle) 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Muahedesiyle savaş tazminatı olarak Çarlık Rusya'ya bırakılmıştır (Cumhuriyetin 50. Yılında Artvin, 1973, s. 30). Yaklaşık olarak 43 yıllık bir aradan sonra 23 Şubat 1921 tarihinde Artvin yeniden Türkiye toprağı olmuştur (Aydın & Işık, 2021: 69); (Atalay, 2020, s. 320). Anavatana bağlanan Artvin 26-Şubat-4 Temmuz 1921 tarihleri arasında Ardahan sancağına bağlı bir kaza olarak yönetilmiştir. 4 Temmuz 1921 tarihinde Artvin sancak (mutasarrıflık) merkezi olmuştur. 1924 yılında sancak örgütleri vilayet yapılıncaya Artvin vilayet merkezi olmuştur. 1933 yılında Artvin vilayeti kaldırılmış ve Rize merkezli Çoruh vilayetinin kazası olmuştur. 1936 yılında yeniden bir düzenleme yapılmış ve Artvin yeni kurulan Çoruh vilayetinin merkezi olmuştur. (Özder & Aydın, 1969, s. 4).

Halkevleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu önderi Mustafa Kemal Atatürk tarafından gerçekleştirilen devrim ilkelerini topluma anlatmak ve toplumu çağdaş uygarlık hedefine ulaştırmak, Cumhuriyet Halk Fırkasını daha etkin kılmak, halkın özellikle gençliğin yetişmesini sağlayarak yurdu geliştirmek amacıyla 1932 yılında kurulmuştur (Zeyrek, 2006, s. 135). Ülkeyi coğrafyadan psikolojiye, tarihi eserlerinden sıhhi vaziyetine kadar daha yakından tanımak ve devrimleri halkın ruhuna sindirmek, gençliği teşkilatlandırmak, gençleri hayata hazırlamak ve halkın kaynaşmasını sağlamak için halkevleri açılmıştır (1935 Halkevleri). Kemalist rejim kendini gerçekleştirmek ve ifade edebilmek için Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Halkevleri ve Halkodaları gibi kurumlar yaratmıştır. Halkevlerinin gayesi devletle toplum, aydınlarla sıradan vatandaş arasındaki kopukluğu gidermek, Kemalizm'in pozitif dünya görüşü doğrultusunda halkı eğitmek, reformları ve CHP'nin temel ilkelerini kitlelere yaymak, ülkenin iktisadi ve kültürel yönden kalkınmasına katkı sunmak ve homojen bir ulusal kimlik yaratmak olarak belirlenmiştir (Şimşek, 2002, s. 215-218).

Bu doğrultuda 12 Ocak 1932'de Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umumiliğinden Artvin'de bir halkevi açılması istenmiştir. CHF Artvin İdare Heyeti Reisi Kaydi Çelik (Çeltikçioğlu) tarafından 2 Şubat 1932'de verilen cevapta halkevi yapmak için talimatnamenin geldiği, vilayette münasip bir salonun mevcut olduğu ve halkevinin 1932 yılının temmuz ayında açılabileceğini bildirdi. (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi [BCA], 490.1.0.0/1689.867.1: 120). Planlandığı şekliyle Çoruh Halkevi açılmamıştır. Bunun sebebi 1933 yılında Artvin vilayetinin ilga edilerek Rize merkezli Çoruh vilayetinin teşkil edilmesi olmalıdır. Halkevinin açılışı 1936 yılında Artvin'in Çoruh vilayetinin merkezi olmasıyla yeniden gündeme gelmiştir.

Fotoğraf 1

Eski Halkevi Binası

Kaynak: (Çoruh, 21 Şubat 1938, s. 39)

Çoruh CHP İl Yönetim Kurulu Başkanı Kaydi Çelik başkanlığındaki il yönetim kurulu 8 Şubat 1936 tarihinde Artvin’de halkevi açılmasına karar vermişti. Ancak genel sekreterlikten postaya verilen evraklar Karadeniz’deki fırtına dolayısıyla gecikmiş ve halkevinin açılışı 23 Şubat 1936’da akşam saat 20.00’da gerçekleşmiştir. Bir yıl sonra Hopa’da ikinci bir halkevi açılana kadar Artvin merkezindeki halkevi vilayetin tek halkevi olmuştur. Çoruh (Artvin) Halkevi faaliyetlerine CHP il binasında başlamıştır. Artvin’de halkevinin açılmasını toplum ilgiyle karşılamış ve kısa sürede başta gençler olmak üzere yüzlerce kişinin faydalandığı bir kültür merkezi olmuştur. Esasen yeni halkevi binası 1939 yılında yapılanaya kadar parti binasındaki halkevi faaliyetlerini yetersiz koşullarda sürdürmüştür (BCA, 490.1.0.0/636.99.1: 59).

1. Çoruh (Artvin) Halkevinin Yönetimi

CHP il idare heyeti, halkevinin düzenli olarak faaliyetlerinin yürütülmesinden sorumluydu. Halkevi başkanlarını CHP Çoruh il idare heyeti azaları belirlemekteydi. İdare heyeti bazen kendi azalarını halkevi başkanı olarak atarken bazen de uygun gördüğü parti üyelerinden memurları atamaktaydı. Tespit edilebilen halkevi reisleri ve çalışma yılları şöyledi: Osman Demiröz (23 Şubat 1936-26 Nisan 1937), Dr. Cemal Alper (Kazancıoğlu) (26 Nisan 1937-1939), Zihni Ural (1939-10 Nisan 1940), Kaydi Çelik (Çeltikçioğlu) (17 Nisan 1940-) Hasan Yavuz (21 Kasım 1944-14 Temmuz 1945), Fahri Alpay (1 Temmuz 1946-29 Ağustos 1947), İsmail Çağal (29 Ağustos 1947-7 Ağustos 1948), Enver Öngüt (7 Ağustos 1948-1949) (BCA, 490.1.0.0/935.634.1).

Halkevinin ilk idare heyeti şu kişilerden oluşmuştu: Halkevi Başkanı Osman Demiröz idi. Azalar ise Dr. Cemal Alper (Kazancıoğlu), Safa Göksel, Sait Cemil Kaytar, Osman Sezen, Tarık Mattal, Ziya Çelikalp ve İdris Gökyiğit idi. Halkevi; Sosyal Yardım, Dil ve Tarih, Köycülük, Spor, Halk Dershanesi, Temsil ve Ar olmak üzere yedi şube olarak faaliyet göstermekteydi. Başlangıçta Kütüphane, Neşriyat ve Müze şubeleri yoktu. İlk şube başkanları, başkanların meslekleri ve şubelerin aza sayısı şöyledi (BCA, 490.1.0.0/636.99.1: 115-131).

Tablo 1

Çoruh (Artvin) Halkevinin İlk Şube Başkanları

Şube	Başkanı	Mesleği	Aza sayısı
1 Dil, Tarih ve Edebiyat	Safa Göksel	Ortaokul Direktörü	11
2 Köycülük	Lütfi Engin	Kültür Direktörü	41
3 Spor	Dr. Cemal Alper	Vilayet İdare Heyeti Azasından	20
4 Halk Dershanesi	Ziya Çelikalp	Memur	18
5 Temsil	Osman Süzen	Memur	18
6 Sosyal Yardım	Dr. Tarık Mattal	Hükümet Tabibi	21
7 Ar (Güzel Sanatlar)	İdris Gökyiğit	Sanatkâr	28

Çoruh’ta Tek Parti döneminin yegâne siyasal örgütü olan CHP, halkın siyasal seviyesini artırmaya çalışırken, halkevi de toplumsal birliği sağlamak adına faaliyetlerini sürdürmekteydi. Halkevleri vilayet CHF idare heyetinin temin edeceği varidat ve bağışlarla faaliyetlerini gerçekleştiriyordu (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932, s. 7-8). Çoruh Halkevi faaliyetlerini gerçekleştirebilecek yeterli mali kaynağa sahip değildi. Çoruh CHP vilayet idare heyeti kendisine ayrılan tahsisatın önemli bir kısmını Halkevleri ve odalarına ayırmaktaydı. Partinin yardımından başka hususi idare ve belediye bütçesinden ayrılan para ile de faaliyetlerin gerçekleşmesi mümkün değildi. Bundan dolayı halkevi faaliyetlerinin yürütülmesi gönüllülük esasına göre daha çok memurlar vasıtasıyla gerçekleşmekteydi (BCA, 490.1.0.0/996.848.1: 2).

CHP Genel Sekreterliği hem parti teşkilatının hem de Halkevlerinin kurumsallaşması ve faaliyetlerinin aksatılmadan yürütülebilmesi için birkaç ili kapsayan bölge müfettişleri görevlendirmiştir. Parti müfettişleri her altı ayda bir görevlendirildiği bölgeyi denetleyerek genel sekreterliğe raporlar sunmaktaydı. Raporlarda sık sık memur ve öğretmenlerin Halkevlerine karşı

İlgisiz kaldıklarından yakınılmaktadır. Artvin gibi küçük bir kasabada halkevinin canlandırılacak elemanlar muallim ve memurlardan başkası değildi. Müfettişler, bakanlıkların halkevlerinde vazife almanın memuriyet işi görmek kadar mühim ve vatani bir borç olduğunu tebliğ etmelerini istiyor ve memurların Halkevlerinde çalışmalarının önünde hiçbir engel çıkarılmamasını istiyorlardı. Vali ve kaymakamların Halkevlerinin her toplantısına katılmaları ve bütün memurları Halkevlerine yönlendirmeleri başarı için çok önemliydi. Halkevlerinin davetlerine icabet etmeyen amirler, memurlara kötü örnek olduklarından özellikle İçişleri Bakanlığında valilere gerekli uyarıların yapılması bekleniyordu (BCA, 490.1.0.0/636.100.1: 153).

Esasında bir yerdeki halkevinin başarısızlığından o bölgedeki devlet memurlarıyla entelektüeller sorumlu tutulmaktaydı (CHP Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi, 1940, s.3). 1940 yılında Çoruh CHP Bölge Müfettişi Cemal Karamuğla'nın raporuna öğretmenlerin ilgisizliği şöyle yansımıştı:

Artvin'de 8 orta mektep, 10 ilk mektep muallimi vardır. Buna mukabil vazife alanlar orta mektepten bir, ilk mektepten de iki muallimdir. Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in, öğretmenleri Halkevlerinde vazife almaya davet eden tebliğlerine Artvin ve Hopa merkezlerindeki muallim gruplarının bir, ikisi istisna edilecek olursa dikkate alan olmamıştır (BCA, 490.1.0.0/636.100.1: 14).

Bazı memurlar ilgisiz olsalar da halkevinde görev yapan başarılı şube başkan ve azaları toplum tarafından takdirle karşılanıyordu. Bu memurların tayinleri başka yerlere çıkınca halkta bir teessür meydana geliyor ve uzun zaman yaptıkları başarılı hizmetler konuşuluyordu. Bu memurların isimleri müfettiş raporlarına da yansımıştır. Örneğin 1936-1939 yılları arasında görevlerini başarıyla yapıp Afyon Maarif Müdürlüğüne atanan Lütfi Engin, Erzurum Ziraat Müdürlüğüne atanan Fehim Kotan, Bartın Orta Mektep Beden Terbiyesi Muallimi olan Sıtkı Şanoğlu bu kişilerdendi (BCA, 490.1.0.0/636.100.1: 154).

Halkevine toplum tarafından ilginin artması, muhitinde olumlu tesir bırakması ve toplumun burada toplanması hedeflenmekteydi. 1940 yılına gelindiğinde Artvin'deki halkevi tam teşkilatlı yani dokuz şubesi de faaliyettedir (BCA, 490.1.0.0/636.100.1: 12). 1941 yılında aza sayısı 221 olmuştur. Azaların 209'u erkek, 12'si de kadındı. Azalar arasında meslek dağılımı ise şöyleydi: 4 hukukçu, 3 doktor, 1 eczacı, 15 öğretmen, 1 güzel sanatlar, 28 çiftçi, 90 memur, 45 işçi, 39 kişi de diğer mesleklerdendi (BCA, 490.1.0.0/636.100.1: 92).

Cumhuriyet rejiminde şehir meydanlarının özel bir önemi vardır. Millî günlerde burada toplanan halk birbiriyle kaynaşmaktaydı. Engebeli bir araziye sahip olan Artvin'de geniş bir alan bulup buraya Atatürk büstünün konulması gerekiyordu. 1934 yılında Cumhuriyet Meydanı'nın genişletilmesi CHP'ye ait olan dört dükkânın belediyeye bağışlanmasıyla sağlandı. Halkevinin faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için en önemli mesele ihtiyacı karşılayacak bir halkevi binasına sahip olunmasıydı. Esasen yeni halkevi binasının Cumhuriyetin 15. Yıl Kutlamalarına, yani 29 Ekim 1938 tarihinde gerçekleşmesi için çaba harcanmış olsa da binanın 4 Temmuz 1939 tarihinde hizmete açıldığı anlaşılmaktadır (BCA, 490.1.0.0/1689.867.1: 50, 62 ve 98).

Halkevleri yalnızca eğitim ve kültür yapısı değil aynı zamanda devleti ve rejimi de temsil etmektedir. Bundan dolayı halkevi binaları Cumhuriyet Meydanında ve Gazi Heykeli ile yer almaktadır. Halkevleri ümmetten millete (ulus) geçişi sağlayacak kurumdur. Halkevleri ulus-devletin laik kimliğini temsil etmektedir. Dini mekanlara alternatif olarak yeni bir toplanma mekânı olmuştur. Halkevi binaları laik, modern ve yeniyi temsil etmektedir. Halkevlerinde, kadın-erkek bir arada müzikli aile toplantıları için balo salonları; müzik holler, telkin için tiyatro salonları; sağlıklı yeni nesil için spor salonları, çalışma ve üretme için çalışma odaları, okumak zevkinin aşılması için kütüphaneler bulunmaktaydı (Yeşilkaya, 2003, s. 187-190).

Fotoğraf 2

İnşaatı devam eden yeni halkevi binası ve Nafia Müdürü Emin Vural

Kaynak: (Çoruh, 23 Ağustos 1938, s. 46).

Yeni yapılan halkevi binası 20 oda ve iki büyük salona sahipti. Faaliyetlerin birçoğu memurların gönüllülük esasına göre yürütülmekteydi de maaşlı olarak bir müzik öğretmeni, kâtip ve birkaç odacı istihdam edilmekteydi. Genellikle Halkevlerine gönderilen paranın %90'ı bu kişilere maaş olarak veriliyor ve %10'luk geriye kalan az bir parayla da şube faaliyetleri yürütülmeye çalışılıyordu (BCA, 490.1.0.0/1484.55.1: 45).

2. Artvin Halkevi Şubelerinin Faaliyetleri

2.1. Dil, Edebiyat ve Tarih Şubesi:

Dil, Edebiyat ve Tarih Şubesi, muhitin umumi bilgisini yükseltmeye yarayacak konular üzerinde konferanslar düzenliyordu. Bu konferanslarla cumhuriyet ve inkılap prensiplerinin kökleşmesi sağlanacak ve vatandaşlık vazifesi duygusu yükseltilecekti (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932, s. 10). Konferanslardan başka mahalli bazı eserlerin tetkikiyle dil araştırmaları üzerine çalışmalar yapılmaktaydı. Çoruh mıntıkasının tarih ve coğrafyası üzerine çalışmalar yapıyor ve halk dilinde yaşayan kelimeler araştırılıyordu. Köycülük ve tarih, müze şubeleriyle iş birliği yaparak folklor derlemeleri yapıyor, konuşma ve yazı dilinde öz Türkçe kelimelerin kullanımı teşvik edilirken, Türkçe olmayan kelimeler de tespit edilip Türkçe karşılıkları araştırılıyordu. Edebiyat yarışmaları düzenleyip başarılı olanlara mükâfat verilmekteydi. Beğenilen konferansların hoparlörden tekrarı veriliyordu. Aile toplantılarında güzel edebi parçalar okunuyordu. Toplantılardaki konuşmalar ekonomi, hukuk, Şinasi ve Namık Kemal eserleri vb. gibi çeşitlilik göstermekteydi (Artvin Halkevinin 1941 Çalışma Programı, 1941, s. 7).

2.2. Güzel Sanatlar (Ar) Şubesi

Şube, musiki, resim, heykeltıraşlık ve mimarlık gibi alanlarla süsleme sanatlarını icra eden sanatkarlarla amatörleri bir araya getirerek genç yetenekleri himaye etmekteydi. Millî türküler modern musiki teknik ve aletleri kullanılarak icra edilecekti. Böylece halkın musiki zevki artırılacaktı. Şube, açacağı kurslarla halkın güzel sanatlar anlayış ve duyuş seviyesini yükseltecekti. Millî marş ve şarkıların halka öğretilmesine çalışacak, köylerde söylenen millî türkülerin nota ve sözlerini tespit edecekti (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932, s. 10-11). Garp tekniği ve halk motifi esas alınarak çalışmalar yapıyor bayramlar ve toplantılarda halkevi bando, orkestra ve cazları kullanılıyordu. Radyodan 15 günde bir *Halkevleri Sanat ve Folklor Geceleri* düzenlenerek halk musiki ve dansları

tanıtılıyordu. Vaktiyle yalnız zeybek bilen büyük şehirlerdeki gençler halay, horon ve barı tanımışlardı (CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, 1942, s. 5).

Şubenin faaliyetleri merkezden gönderilen malzemelerle desteklenmekteydi. Burada da öncelikle komite toplantıları yapılıyordu. Bando, mandolin, keman ve saz dersleri veriliyor, yöresel türküler derleniyor, fotoğrafçılık ve resim alt şubeleri açılarak burada yapılan çalışmalar sergileniyordu. 7 Mart Artvin'in Kurtuluşu, 23 Nisan Çocuk Bayramı, Birinci İnönü Zafer Bayramı, Lozan, Möntrö ve Millî Şef İnönü'nün Artvin'e teşrif günü merasimlerine bando, saz ve millî oyunlarla iştirak edilmekteydi (Artvin Halkevinin 1941 Çalışma Programı, 1941, s. 8-11). Musiki geceleri, aile toplantıları yapılıyor ve bando ile köylere geziler düzenleniyordu. Askerlere İstiklal Marşı dersi veriliyordu. İnce saz takımı hazırlanmış ve kurslara başlanmıştı. Her cumartesi akşamları halka konser verilmekteydi. Millî oyunlara önem verilerek Çoruh horonları canlandırılmış, her sene İstanbul'da ağustos ayında düzenlenen *Kırk Gün Kırk Gece Şenliklerine* iştirak etmek üzere İstanbul'a altı kişilik bir heyet gönderilmiştir. Bu heyet Reısicumhur Mustafa Kemal Atatürk'ün yüksek takdirine mazhar olmuştur. Her sene bu festival için hazırlıklar yapılmaktaydı (BCA, 490.1.0.0/636.99.1: 115).

1946 milletvekili seçimlerinde eski bir Çoruh Halkevi Başkanı ve CHP Çoruh İl Başkanı olan Dr. Cemal Kazancıoğlu (Alper) Çoruh milletvekili ve CHP bölge müfettişi olmuştu. 1 Ağustos 1947 tarihinde Genel sekreterliğe verdiği dilekçede Halkevi Müzik Kolunun başarılı çalışmalarından bahsederek kol başkanı öğretmen Hasan Çıtak'ın kontrbas, viyolonsel ile nikelajlı caz korneti satın alım talebini ilettiler (BCA, 490.1.0.0/966.737.2: 38).

16 Mart 1948 tarihli bir belgede İstanbul Galata Yüksek Kaldırım'da faaliyet gösteren Jorj D. Papajorjiu Müzik Yayınveviden Çoruh Halkevinin Müzik Şubesine alınan müzik malzemeleri incelendiğinde batı müziğinin yakından takip edildiği görülmektedir. Alınan malzemeler şöyleydi. Wenzeslas Hause, Kontrabas Metodu, Lee (op.70) 1. Pozisyon etütleri, 2 adet Sevçık-Feuillard, yay çalışmaları, Georg Wille, Gam Etütleri, Kienzl, Ninni, Klassizche Stücke (BCA, 490.1.0.0/966.737.2: 17).

1948 yılının mayıs ayında Halkevi Müzik Kolunun hazırlamış olduğu envanter listesine göre bando takımının müzik aletleri şöyleydi: 2 si bemol, mi bemol bas, 2 tenor, 2 trombon, 2 albo, 2 kornet, 3 si bemol klarnet, 1 mi bemol klarnet, 1 alto saksafon, 2 trampet, 1 davul ve bir zil. Telli sazlar ise; 1 adet piyano, 5 adet keman, 7 mandolin, 1 akordeon, 1 kontrbas, 1 viyolonsel, 1 komple caz takımı, 2 yerli sazdan oluşmaktaydı. 1948'de saksafon ve bir piyano daha alındı (BCA, 490.1.0.0/966.737.2:1, 10).

2.3. Temsil (Gösterit) Şubesi:

Şube, temsil sanatına hevesli ve yetenekli kadın ve erkeklerden oluşan temsil grubu teşkil edecekti. Temsil Şubesinin başlıca faaliyetleri sinema, müsamere, tiyatro ve piyeslerdi. Şube, merkezden gönderilen komedi, piyes, film, takma saç, bıyık, peruk ve giysilerle desteklenmekteydi. 1937 senesinde gösterit kolu Kuvarshan Bakır Fabrikasının işletmeye açılma töreninde işçilere, numune köyü olan Vezir köyünde ve halkevi sahnesinde olmak üzere üç temsil verdi (Çoruh, 21 Şubat 1938, s. 43).

Cumhuriyet devrim fikirlerini yayma ve halk kültürünü artırmaya yönelik filmler halkevlerine gönderiliyordu. Bu filmlerin mümkün olduğunca fazla kişiye gösterilebilmesi için postayla diğer halkevlerine gönderiliyordu. (Kara, 2006, s. 91). Başlangıçta büyük bir kilise sinema salonu haline getirilmişti. Elle çevrilen iptidai bir sinema makinesiyle 25 defa 8 seri film gösterilmişti. Halkevi 1937'de film makinasına sahip olarak sinemayı faaliyete soktu. Sonraları filmler halkevinin salonunda gösterilmeye başlandı. Salon ihtiyacı karşılamaktaydı. Ancak en önemli mesele filmlerin temin edilememesiydi. Merkezden ücretsiz olarak *Hatay*, *19 Mayıs* ve *Sıbbat* filmleri gönderilmişti. Bunun yanında parti teşkilatının satın alıp halka ücretsiz gösterdiği filmler de vardı. Halkevinin

düzenli bir gelir kaynağı olmadığından halkevi yöneticileri bu şeklin devamını imkânsız olarak görmekteydiler. Dolayısıyla merkezden düzenli olarak filimler gönderilmesi bekleniyordu. Artvin'de başka bir sinema olmadığından halkın ihtiyacını karşılamak önemliydi. Halkevi idarecileri çözüm olarak sinemayı kiraya vermek istiyorlardı. Böylece halkevi salonu toplantı ve müsamereler için her daim kullanılabileceği gibi bir gelir kaynağına da sahip olacaktı (BCA, 490.1.0.0/636.100.1: 13).

Fotoğraf 3

Gösterit Kolu Çoban Piyesinde

Kaynak: (Çoruh, 21 Şubat 1938, s. 43).

Anlaşıldığı kadarıyla 1941 yılına gelindiğinde halkevinin temsil kolunda beş seneden beri başarıyla faaliyet gösteren Mehmet Bilgetürk'le yönetim arasında ihtilaf çıkmıştır. Halkevi yönetimi Temsil Şubesinin çalışmadığından şikâyet etmekteydi. Bilgetürk ise halkevinde ücretli çalışanlardan bando Şefi Hasan Şener'in görevine son verilmesine karşı çıktığı için CHP il idare Reisi Dr. Cemal Alper (Kazancıoğlu) ile karşı karşıya kaldığını bildirmektedir. Bilgetürk, esasen mütegalibe karakterli CHP İdare Heyeti Reisi Dr. Cemal Alper'in halkevi işlerine karışmaya yetkisinin olmadığını, ancak Halkevi Reisi Kaydı Çelik (Çeltikçioğlu) Dr. Cemal Alper'in tesiriyle kendisi ve Hasan Şener'i halkevinden uzaklaştırıldıklarını dile getirmektedir. 6 Ağustos 1942 tarihinde Millî Şef İnönü'ye mektup yazan Terzi Bahri Curdan, CHP Çoruh İl Başkanı Dr. Cemal Alper'in, yetki ve sınırlarını aşarak Halkevi Reisi Kaydı Çelik'i etkisiz bıraktığını, halkevinin yetenekli elemanlarını buradan uzaklaştırdığını ve kimsesiz çocuklardan teşkil edilen bando takımının dağıtıldığından bahsederek Dr. Alper'i şikâyet etmiştir. Ortaya çıkan bu durum karşısında Genel Sekreterlik Bölge Müfettişi Cemal Karamuğla'dan bilgi istemiştir. Karamuğla, verdiği cevapta Dr. Cemal Alper'i haklı bulmuştur. Ona göre Bilgetürk ve Şener'in kışkırtmaları sonucunda Terzi Bahri Curdan şikâyet mektubunu yazmıştır (BCA, 490.1.0.0/830.279.2: 28-42).

Tiyatro, bir eğlenme vasıtası olduğu kadar bir terbiye vasıtası olduğundan halkevinde oynatılan temsillerde nezih bir çerçeveden çıkılmaması konusunda uyarılıyordu. Esasen repertuar belliydi. Repertuar dışında bir gösteri ya da film sunulacağı zaman merkezden görüş istenmekteydi. 17 Temmuz 1940 tarihinde Halkevi Reisi Kaydı Çelik (Çeltikçioğlu) gönderdiği yazıda CHP repertuarında bulunan kadınsız piyeslerin Çoruh Halkevinde bulunanlarının tamamının birçok kez tekraren sahnelenmiş olduğunu, piyeslerde oynayacak kadın unsur olmadığından diğer piyeslerin oynatılmadığını, bundan dolayı 24 Temmuz Lozan Gecesi merasiminde Temsil Şubesinin Baha Hulusi'nin *İsimsiz Facia* isimli bir perdelik piyesini oynamak zorunda kaldıklarını bildiriyordu. Temsil Şubesinin çalışabilmesi için kadın rolünün olmadığı yeni piyeslerin gönderilmesi istenmekteydi (BCA, 490.1.0.0/920.582.3: 10).

Filmler, İstanbul film kumpanyalarından temin ediliyordu. Filmlerin içerikleri bilinmiyor, kumpanyanın seçtiği filmler geliyordu. Bu filmlerden halkevinde gösterilmesi mahsurlu olanlar bulunabiliyordu. Örneğin Hitlerin kalabalık bir Nazi kitlesi karşısında verdiği hitabenin halkevinde gösterilmesi CHP İdare Heyeti Reisi Cemal Alper tarafından doğru bulunmuyordu. Ancak halkevinin de zarar etmesi önlenmeliydi. Bunun için 10 Nisan 1940 tarihinde genel merkezden film tavsiyesinde bulunulması istendi (BCA, 490.1.0.0/1207.3.3: 6).

Sinemanın halkın ilgi odağı olması halkevi için önemliydi. Film ihtiyacının karşılanması ve Sosyal Yardım Şubesine kaynak sunmak adına zaman zaman sinemada filmler ücretle izletiliyordu. İşin içinde para olunca dedikodu da eksik olmuyor ve zaman zaman şikâyet konusu oluyordu. 31 Ekim 1946 tarihinde Halkevi Başkanı Fahri Alpay bütçe yetersizliğinden film alınmadığını, bundan dolayı uzun zamandır sinemanın çalışmadığını Genel Sekreterliğe bildirmekteydi. Şimdiye kadar makine ve salonun da kiraya verilmediği ifade edilmekteydi. Bütçe yetersizliği dolayısıyla halkın eğlence ihtiyacı, halkevinin de halkı toplama amacı gerçekleştirilememişti. Sadece İl Kültür Kurulunun eline film geçerse halkevi de bundan istifade etmekteydi. Şikâyette bulunan kişinin asılsız bir iddiada bulunduğu ifade edilmekteydi (BCA, 490.1.0.0/1216.40.1: 1.) 19 Ağustos 1948'de Halkevi Başkanı İsmail Çağal merkeze gönderdiği yazıda 4.000 nüfuslu Artvin'de en etkili kolların temsil ve müzik kolu olduğunu bildirerek bu kol için kontrbas ve viyolonsel, temsil kolunun da bölgenin sinema ve tiyatro ihtiyacını sağladığını belirterek makyaj malzemesi istemekteydi (BCA, 490.1.0.0/966.737.2: 2).

2.4. Spor Şubesi

Spor ve beden eğitimi gençlik ve millî terbiyenin olmazsa olmazı olarak görülmekteydi. Spor şubesinin başlıca vazifesi sağlıklı bir neslin yetişmesini sağlamaktı. Halkevi açıldığında sadece Hudut Taburuna ait bir spor sahası vardı. Halkevinin Spor Şubesi bir sahaya sahip değildi. Zamanla halkevinin bahçesine bir spor yeri hazırlandı. Tesisat yapıp, bazı spor malzemeleri satın alındı. Coğrafyanın engebeli oluşundan dolayı hiçbir yerde ayrı bir futbol sahası yoktu. Artvin'de bir spor sahası yapmak isteniyordu ancak oldukça engebeli arazide sahaya sahip olmak kolay değildi. Spor Şubesi, birçok pehlivan yetiştirmiş olan Çoruh'ta güreşi geliştirmeye ehemmiyet vermekteydi. Şube, vilayet dahilindeki pehlivanları toplayarak güreş müsabakası düzenlemekteydi (BCA, 490.1.0.0/636.99.1: 115-116).

Fotoğraf 4

30 Ağustos Zafer Bayramı Törenine Katılan Pehlivanlar

Kaynak: (Çoruh, 21 Şubat 1938, s. 16).

Artvin'in coğrafi yapısı nedeniyle burada daha ziyade dağ sporlarına önem verilmekteydi. Spor Şubesinin faaliyet yürüttüğü spor dalları şunlardı; futbol, voleybol, atlama, koşma, dağcılık, atıcılık, kayak, güreş, yüzme, sürek avı, jimnastik. Hopa, Borçka, Artvin merkez ve Viçe nahiyesinde birer futbol takımı mevcut olsa da senenin ancak bir ya da iki ayında faaliyet gösterebilmekteydiler. Zaman zaman ilçeler arası müsabakalar yapılmaktaydı. Millî bayramlarda sporcular grup halinde gösterilere iştirak etmekteydiler. Spor Şubesi iller arası etkinliklere de katılmaktaydı. 1942 yılında Bursa'da açılan deniz sporları kursuna bir sporcu gönderildi. Sinop'ta yapılan bölgeler arası deniz sporları müsabakalarına da iştirak edilmişti (BCA, 490.1.0.0/636.102.1: 23).

Zaman zaman CHP idare heyeti başkanı ile halkevi başkanları arasında anlaşmazlıklar yaşanmaktaydı. Halkevi ile il konağı arasında 904 metre karelik bir alanda kum havuzu, voleybol oyun sahası, tırmanma halatı, sırtlar, ufki spor demirleri yaptırılarak gençliğin spor heves ve zevkleri uyandırılmıştı. Kalabalık bir genç kitlesi burada spor yapmaktaydı. Vali Cavit Kınay CHP Çoruh il yönetimi ile anlaşarak spor alanını çiçek ve bahçeliğe çevirmiştir. Şehirde başka düz alan ve kapalı spor salonu yoktu. Gençliğin spor kabiliyetini geliştirmek için kışlık spor salonu da gerekliydi. Halkevi Spor Şubesinin 13 güreş minderi ve 30 çift kayaktan başka bir şeyi yoktu (BCA, 490.1.0.0/1121.91.3: 20). CHP Genel Sekreterliği, halkevine spor sahasının düzenlenmesi ve malzeme alımı için 1945 yılında para göndermiştir. Bu tarihte Halkevi Başkanı Hasan Yavuz istifa etmiş, yeni halkevi başkanı Fevzi Alpay da henüz göreve atanmamış olduğundan CHP Çoruh İdare Heyeti Başkanı Ali Çoruh halkevi başkanlığına vekaleten bakmaktaydı. Genel Sekreterlikten spor alanının tamir edilmesi için gönderilen para Ali Çoruh tarafından bando öğretmeni aylığına harcanmıştır. Yeni Halkevi Başkanı Fevzi Alpay Genel Sekreterliğe bu durumu bildirerek itiraz etti. Genel Sekreterlik Çoruh vilayeti CHP İl Başkanlığına gönderdiği yazıda Halkevi spor alanının bakımının yapılmasını ve mülkiyeti partiye ait değilse spor alanı olarak kullanılan bu yerin partiye mal edilmesini istedi (BCA, 490.1.0.0/1121.91.3: 10-17).

21 Ekim 1948 tarihli bir belgede Artvin gençleri namına Vahit Bayraktaroğlu imzasıyla CHP Genel Sekreterliğine gönderilen dilekçede Artvin Halkevi idare heyetinde bulunan bazı azalar şikâyet edilmekteydi. Bayraktaroğlu, idare heyetinden bazı kişilerin akraba taraftarlığı yaparak gençlerin talep ettiği spor malzemeleri hakkında; *şuna verildi de buna neden verilmedi?* gibi tartışmalar açarak açıkça gençliğin her isteğine bir set çektiğini ifade etmekteydi (BCA, 490.1.0.0/830.279.2:19).

2.5. Sosyal Yardım Şubesi

Sosyal Yardım Şubesi, halkevinin bulunduğu mıntıkada yardıma muhtaç, kimsesiz kadınlar, çocuklar, malûller, ihtiyarlar ve hastalara yardım etmekteydi. Toplumda yardım duygusu oluşturulmaya çalışılıyordu. İşsizlerin iş bulmalarına ve hapisanedeki muhtaçlara yardımcı olunmaktaydı. Şube, diğer içtimai yardım şubeleriyle iş birliği yapmaktaydı (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932, s. 14-15). Kimsesiz ve yardıma muhtaç kişileri tespit edip onlara nakdi ve aynı yardımda bulunuyordu. İhtiyaç sahiplerinin iâşe ve ibatelerini sağlıyor, fakir kimselerin tedavi ve ilaç masraflarını karşılıyordu. 1940'lı yıllarda kimsesiz 15 köylü çocuğunu içtimai yardım kolu himayesine alarak giydirdi, iâşe ve ibatelerini sağladı (BCA, 490.1.0.0/636.100.1: 144). Şube, mali kaynak için eşya piyangosu düzenliyor ve yardım kutularını kullanıyordu. Güzel Sanatlar ve Temsil Şubelerinin yardımıyla düzenlenen gösterilerden elde edilen gelirlerle sosyal yardım faaliyetleri sürdürülüyordu (BCA, 490.1.0.0/975.775.2: 7). Sosyal Yardım Şubesinin iş birliği yaptığı diğer bir kuruluş da Çocuk Esirgeme Kurumunun Artvin Şubesiydi. Özellikle ihtiyaç sahiplerinin yeni doğmuş çocuklarının bakımı için gerekli maddi kaynak Çocuk Esirgeme Kurumundan temin edilmiştir.

2.6. Halk Dershanesi ve Kurslar Şubesi

Halk Dershanelerinin öncelikli amacı günlük yaşamda gerekli olan bilgi ve görgüyü artırmaktı. Bu doğrultuda okur-yazar olmayanlara okuma-yazma öğretmek başlıca amaçlardan

biriydi. Bu şubenin başkanları genellikle İl Millî Eğitim Müdürleriydi. 1938 yılında muhtarlar, Fransızca, müzik, biçki-dikiş kursu düzenlenmiştir (Çoruh, 21 Şubat 1938, s. 41-45). Türkçe kursları verilmekteydi, kursa devam eden 24 kişiden 20'si başarılı oldu. Şube, Vilayet Şoförü Nazmi Öner'in eğitimliğinde şoförlük kursu açmıştı. 41 kişi şoförlük kursuna yazılmış ve 37'si başarılı olarak ehliyet almıştı. 5 Mart 1941 tarihinde Biçki Dikiş Yurdu mezunlarından Zinet Hanım'ın açmış olduğu biçki-dikiş kursu dokuz ay boyunca devam etti. Buraya devam eden 27 kız talebeden 19'u başarılı oldu. Kurs ilk sergisini üç ay sonra yapmış ve çok ilgi görmüştür. Şube'nin bir faaliyeti de mahkûmlara okuma, yazma öğretmektir (BCA, 490.1.0.0/636.101.1: 94).

Fotoğraf 5

Muhtarlar Kursu

Kaynak: (Çoruh, 21 Şubat 1938, s. 41).

2.7. Kütüphane (Kitapsaray) ve Neşriyat Şubesi

Halk bilgisini artırmanın yegâne aracı kütüphanelerdi. Bundan dolayı her halkevinde kütüphane ve okuma odaları oluşturulmuştu. Halkevi ilk açıldığında sadece 137 kitap bulunmaktaydı. CHP Genel Sekreterliğinden peyderpey yollanan kitaplarla gün geçtikçe Çoruh Halkevinin kütüphanesi de zenginleşti. 1936 tarihli bir belgede Millî Eğitimden devredilen kütüphanede 850 Arap, 676 Türk harfleriyle ve 10 tanesi yabancı dilde olmak üzere toplamda 1.537 kitap olduğu kayıtlıdır (BCA, 30.10.0.0/65.434.4: 28). 1937 yılında 1.500 kitaplı Millî Eğitime ait olan Halk Kütüphanesi az bir tahsisatla halkevinin bir odasında faaliyetini yürütmekteydi. Kitapları ciltsiz, dolapları kırık döküktü. Tahsisatsızlık yüzünden harap haldeydi. Aynı günlerde halkevi de kendi kütüphanesini oluşturmaya çalışmaktaydı. Halkevi kütüphanesinde de 750 kitap bulunmaktaydı. Her yönüyle iki kütüphanenin birleşmesi faydalı olacaktı. Bunun için kütüphanenin Kültür İdaresinden devri istendi. 25 Mayıs 1938 tarihinde Kültür Direktörlüğü'nün yönetiminde olan Halk Kütüphanesi, Halkevi Kütüphanesiyle birleşti (BCA, 490.1.0.0/830.279.2: 56, 68). 1939 yılına gelindiğinde Artvin Halkevi kütüphanesinde 3.395 kitap bulunmaktaydı. Bu kitaplardan 1.640 adedi halkevinin malıydı. 1.755'i ise Maarif İdaresince açılmış olan kütüphaneye aitti. Maarif Kütüphanesi halkevine taşınmış olsa da kitaplar halkevine devredilmemiş, Millî Eğitim Bakanlığının malı olarak kalmıştır (BCA, 490.1.0.0/636.100.1: 153).

Şube görevlileri, köylere geziler düzenliyor ve ihtiyaç duyulan kitaplar tespit ediliyordu. Özellikle köycülük kolu ile iş birliği yapılarak köylere kitap gönderilmekteydi. Mektep bulunan köylerde kitaplar öğretmen ve eğitimcilerle gönderiliyordu. Köylere gönderilen kitaplar tütüncülük, köycülük, avcılık, ziraat, halk kitapları, hayvancılık, halk bilgisi, kahramanlık hikayeleri, halk şüurleri

kitaplarıydı (BCA, 490.1.0.0/975.775.2: 9). Şube azaları haftanın bir gününde en az 15 dakika kahvelerde kitap okumaktaydı (BCA, 490.1.0.0/935.634.1: 27).

Ulus ve *Ülke* mecmuası düzenli olarak halkevine gönderilmekteydi. Halkevinin salonuna, *Yeni Sabah*, *Tan*, *Cumhuriyet*, *Köyler*, *Yurt*, *Karağöç*, *Koroğlu*, *Hemşeri* ve *Akbaba* gibi gazete ve dergiler gelmekteydi. Şube bir seyyar kütüphane oluşturarak köylere kitap okuma hizmetini götürmekteydi. CHP Bölge Müfettişinin 1941 yılının ilk altı aylık raporunda 10.547 kişinin kütüphanenin okuma hizmetinden faydalandığı kayıtlıdır. Bu sayıyı kişi olarak değil okuma birimi olarak kabul etmek daha doğru olacaktır (BCA, 490.1.0.0/636.99.1: 29).

24 Kasım 1939 tarihinde Maliye Memurlarından Mustafa Erokta'yın Genel Sekreterliğe gönderdiği şikâyet dilekçesinde herkesin okuma yeri olan halkevinde bulunan gazete ve dergilerin CHP başkan ve azalarının geceleri okumak üzere evlerine götürdüğünü bildiriyor ve halkevinde bulunan kitap ve dergilerin hiçbir şekilde dışarıya çıkarılmaması gerektiğini hatırlatıyordu. Genel Sekreterlik, Halkevi Başkanı Zihni Ural'dan bilgi istediğinde Ural, Halkevinden dışarıya gazete ve dergilerin çıkarılmadığını, sadece bir makaleye bakmak üzere parti binasına bir gazete götürüldüğünü bildirmiştir (BCA, 490.1.0.0/830.279.2: 50-55). Ural'ın cevabından aslında şikâyet sahibinin doğruyu söylediği anlaşılmaktadır.

Kapısı herkese açık ve toplumun ortak malı olan Çoruh Halkevi bölge halkını çağdaşlaştırmak gibi önemli bir misyon üstlenmişti. Burada kimseye ayrıcalıklı davranılmamaktaydı. Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı, Başbakan ve bölgenin en büyük mahalli amiri olan vali, kaymakam ve nahiye müdürlerine hususi yer ayrılabilirdi. Bunun haricinde kimseye özel yer ayrılamazdı. Burada samimiyet ve arkadaşlık hissi hâkim olmalıydı. (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932, s. 7). II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği günlerde havadisleri halkevi radyosundan başka bir yerde dinlemeye imkân yoktu. Genel Sekreterliğe yapılan bazı şikâyet dilekçeleri incelendiğinde halkevi ve CHP yöneticilerinin yeterince hassas davranmadığı görülmektedir. 12 Ağustos 1940 tarihinde Aydın Köyü Öğretmeni Hasan Fehmi, Maliye Tahsildar Kâtibi Nuri Atabek, Maliye Veznedarı Haydar Beken ve Ziraat Muallimi Şevket Şengün'ün CHP Genel Sekreterliğine yazdıkları yazıda akşam haberlerini dinlemek için halkevine gittiklerini, ancak burada içkili eğlence düzenleyen CHP Parti Başkanı Dr. Cemal Alper, Parti Kâtibi Ali Çoruh, Zabıtlardan Necati, Nuri ve Maarif Kâtibi Hakkı Beylerin radyoyu kullanmalarına engel olduklarını bildirmekteydiler. Şikâyet dilekçesinde Dr. Alper'in Cumhuriyet prensiplerine ters, mütehakkim bir davranış sergilediğini, umumun haber dinleme isteğine karşılık radyoda şarkı çalınmasını emrettiğini ifade etmektedir (BCA, 490.1.0.0/830.279.2: 49).

Kültür ve eğitimin yayılıp gelişmesinde şüphesiz gazete ve dergi gibi yayın faaliyetleri çok önemlidir. Çoruh Halkevi de 21 Şubat 1938'den itibaren *Çoruh* isminde iki ayda bir çıkan bir dergi çıkarmayı başarmıştır. Çoruh dergisi çok rağbet görmüş ve her defasında 500 nüsha basılmıştır (BCA, 490.1.0.0/636.100.1: 49). İlk sayısında *Çoruh Neden Çıkıyor* başlığı altında derginin amacı şöyle açıklanmıştır:

Millî ve modern kültüre susayan ve tapan bir halk yığını arasında çalışmak gibi ağır bir vazifeyi üzerine almış bulundu. Asırlar süren fena idareler ve 45 sene de yabancı esareti altında kıvranmış, her bakımdan ve her yönden azami ihmale uğramış bir bölgede inkılap neslini karşılayan büyük davalar üzerinde atılacak tek bir adımın dahi bir kazanç ve bir kıymet olduğuna inanan halkevimizin mütevazi çatısı altında gittikçe artan çalışma hızını biz de okuyucularımızla bir kanaatte olarak azdan ileriye geçmiş saymıyoruz...

Çoruh iki mühim ve esaslı istikamet üzerinde çalışma prensibiyle ortaya çıkıyor: Biri halkevi çatısı altında, Atatürk inkılabının ana prensipleri himayesi altında ve bir organı halinde bulunduğumuz Cumhuriyet Halk Partisinin aydınlatıcı direktifleri dahilinde devam eden ulusal, sosyal ve kültürel mesaiyi bütün Çoruh halkının istifadesine arz etmek diğeri de, mahalli hiçbir yayın vasıtası olmayan bu geniş bölgede, herhangi bir köşede olup biten

örneklik mesaiden diğer köşeleri haberdar etmek suretiyle umumi kalkınma muvaffakiyetinin başlıca sırrı olan ahenk ve beraberlik duygusunu kuvvetlendirmektir (Çoruh, 21 Şubat 1938, s. 7-8).

Çoruh dergisinde çıkan yazılar bölgeyi Türk toplumuna tanıtan ve bölge halkına yol gösteren içeriğe sahipti. Bölgenin folklorunu, doğal güzelliğini ortaya çıkarmak ve şehrin potansiyelini artırmak amaçlanmıştır. Artvin'in saz şairleri, horonlarını ortaya koyan makalelerin yanında köylünün ihtiyaç duyacağı hukuk, hayvan bakımı ve tarım bilgisi üzerine yazılar çıkmıştır. Halkevinde gerçekleşen kurslar, konferanslar hakkında bilgilendirme yapılmıştır (Oktay, 2020, s. 141-152). Bunun yanında 1915 Sarıkamış Muharebesi'nde cepheye savaş malzemesi taşıırken şarapnel patlaması sonucu parmaklarını kaybeden Gazi Havva Bacı ve Murgul'u Rus kuvvetlerinden almak için Teşkilat-ı Mahsusa birliklerine katılmak isteyen Ayşe gibi ismi duyulmamış kadın kahramanları Türk toplumuna tanıtmıştır (Çoruh, 23 Ağustos 1938, s. 35-36).

Fotoğraf 6

Gazi Havva Bacı

Kaynak: (Çoruh, 23 Haziran 1938, s.11).

21 Şubat 1938'de yayın hayatına başlayan *Çoruh*, maddi yetersizliklerden dolayı ancak dört sayı çıkabilmiş ve 23 Ağustos 1938 tarihinde yayın hayatından çekilmiştir. 1939 ve 1940 yılında derginin yeniden çıkarılması için merkezden yardım istense de bir sonuç alınamamıştır (BCA, 490.1.0.0/636.100.1: 49, 142-144).

21 Şubat 1945 tarihinde Halkevi Başkanı Hasan Yavuz, Genel Sekreterliğe gönderdiği yazıda birkaç yıldır basımı yapılamayan *Çoruh* dergisinin yeniden basımı için çalışmalar yaptıklarını, ancak maddi yetersizliklerden dolayı bunun mümkün olmadığını, bunun için 500 lira gönderilmesini istiyordu. Ayrıca genel merkezden gönderilen teksir makinesiyle *Öğretim* konulu bir broşür hazırladıklarını, teksir edildikten sonra dört nüshasının Genel Sekreterliğe gönderileceğini bildirdi. Genel Sekreterlik verdiği cevapta, mevcut durumda kâğıt yokluğundan basım işlerinin maliyetli olduğunu, 500 liranın sürekli bir dergi çıkarmak için yeterli olamayacağını belirterek dergi çıkarma işinin bir müddet ertelenmesinin uygun olacağını bildirdi (BCA, 490.1.0.0/830.279.1: 6-7).

Çoruh Halkevinin en büyük eksikliği yayın faaliyetleriydi. Bu durum Genel Sekreterlik tarafından fark edilmiş ve yeniden dergi çıkarmak için çalışma başlatılmasını istemiştir. 1 Ocak 1946 tarihinde Halkevi Başkanı Fahri Alpay'ın Genel Sekreterliğe gönderdiği yazıda, dergi çıkarmak için

Trabzon ve İstanbul matbaalarıyla görüşmeler yapıldığını bildirmektedir. Mayıs 1946'da Halkevi Başkan Vekili Cemal Kanra *Çoruh* dergisi için yardım istedi (BCA, 490.1.0.0/830.279.2: 5, 26).

8 Şubat 1950 tarihinde Çoruh İl İdare Kurulu Başkanı Fehmi Alpaslan'ın Genel Sekreterliğe gönderdiği yazıda, okur-yazarlık sıralamasında Türkiye'de altıncı sırada olan Çoruh'u tanıtmak üzere *Bizim Çoruh* adlı bir edebi dergi çıkarmayı planladıklarını, yazı işlerini idare kurulu üyelerinden Ali Şakir Akalın'ın yürüteceğini ifade etmekteydi. Derginin ihtiyaç duyduğu mali kaynak ise Genel Meclis tarafından her yıl Halkevlerine yardım için Özel İdare Bütçesi'ne konulan 6.000 liranın 7.000 liraya çıkarılmasıyla sağlanacaktı. Ayrıca Çoruh valisi köy ihtiyar kurullarına abonelik için tavsiyede bulunacaktı. Alpaslan, derginin abone sayısını artırmak için Genel Sekreterlikten de yardım istemiştir (BCA, 490.1.0.0/830.279.1: 2).

2.8. Köycülük Şubesi

Şubenin amacı; köylerin sıhhi, medeni ve estetik seviyesini yükseltmek, köylü ve şehirli arasında karşılıklı sevgi ve dayanışma duygusunu kuvvetlendirmektir. Dershane ve kurslar şubesiyle iş birliği yaparak okuma kursları açmak, sosyal Yardım Şubesiyle iş birliği yaparak yardıma muhtaç köylülere ve harp malûllerine yardım sağlamaktaydı (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932, s. 19). Artvin'deki halkevi, gençliği çatısı altında toplamayı hedeflemişti. Gençlerle faaliyetlerini köylere kadar genişletmek istiyordu. Köycülük Şubesinin hedeflerine ulaşabilmesi için köyü ve köylüyü yakından tanıması gerekiyordu. Bunun için Köycülük Şubesi sık sık köylere geziler düzenlemekteydi. Şube faaliyetlerini yürütürken köy öğretmen ve eğitimleriyle iş birliği yapmaktaydı. Gezilerde konferans ve müsamereler düzenleniyordu. Köylere halkevi bandosu gönderilerek eğlenceler tertip ediliyordu. Örneğin bağ budama, yaylaya öküz çıkarma, tarlalar ilk defa biçilmeye başladığı zamanlarda ya da Ardanuç'ta *Pancarçı* isimli geziye bando ile iştirak ediliyordu.

Köylerde verilen konferanslarda hayvan ve ağaç hastalıkları gibi köylünün ilgisini çekecek konular seçilmekteydi. Bunun yanında millî bayramlar hakkında konferanslar verilerek köylünün vatandaşlık bilgisi artırılmaktaydı. Örnek bir tarla vücuda getirilerek üzerinde pratik yapılmaktaydı. Tarım ürünlerine zarar veren yaban domuzlarıyla mücadele için zaman zaman sürekle avı tertip ediliyordu (BCA, 490.1.0.0/636.99.1: 131).

Köycülük Şubesi, sadece köylerde değil şehirde de köylüyle alâkadar olmaktadır. Köylünün şehirdeki işlerini takip etmek üzere bir büro açılmıştı. Sosyal Yardım Şubesiyle iş birliği yaparak fakir köylülerin hastalarını parasız muayene ve tedavilerine delalet ediyordu. İçme suları tahlil ettirilerek sağlığa uygun olup olmadıklarını belirliyorlardı. Köylülerin şehirde konakladıkları hanlar kontrol edilip, temizlettiriliyordu. 7 Mart Artvin'in Kurtuluş Günü'nde şehre gelen köylülerin konaklaması da Köycülük Şubesinin görevidir. Halkevi köylerde dokumacılığı geliştirmek için de çalışmalar yapmaktaydı. Bir tezgâh getirip dokumacılık kursu açıldı. Ancak iplik buhranından dolayı kurs devam edemedi (BCA, 490.1.0.0/975.775.2: 10-11).

2.9. Müze ve Sergi Şubesi

Müze Şubesi, mıntıkasındaki tarihi eser ve abidelerin korunması için ilgili resmi makamlara uyarılarda bulunmakta ve tarihi eserlerin korunması için teşkil edilmiş cemiyetlere yardımcı olmaktadır. Halkevinin bulunduğu yerde müze varsa orayı zenginleştirmeye yoksa da müze açılmasına çalışmaktaydı. Bağış ya da satın alma suretiyle tarihi kıymeti haiz millî etnografya vesikalarını toplamaya çalışmaktaydı (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932, s. 20). Artvin Halkevinin dokuz şubesinden birisi olan Müze Şubesi istenildiği gibi faaliyet gösterememiş, bazen bu şubenin kapatılması da gündeme gelmiştir.

3. Hopa Halkevi

Hopa Halkevi, Artvin Halkevinin açılışından bir yıl sonra 1937 yılında faaliyete geçti. Hopa'da Halkevinin ayrı bir binası yoktu. CHP'ye ait binanın iki odasında, sıkışık vaziyette

çalışmaktaydılar. Vilayet hususi idare ve belediye imkânlarıyla halkodası yaptırılmadığından merkezden yardım istenmekteydi. Sonunda Genel Merkez burada yeni bir bina yapmaya karar verdi. Belediye denizi doldurarak parti binasının yanında bir arsa elde etmişti. Halkevi buraya yapılacaktı. Ancak maliye ile yaşanan sıkıntılardan dolayı inşaat başlanamıyordu.

Hopa Halkevinin Kitapsaray, Köycülük ve Spor şubeleri olmak üzere üç şubesi faaliyeteydi. Bu üç şubeye ek olarak Hopa'ya Sosyal Yardım ve Gösterit Şubelerinin açılması Çoruh Bölge Müfettişi Muğla Mebusu Cemal Kara Muğla tarafından tavsiye edilmekteydi. Kısa süre sonra Sosyal Yardım Şubesi de açılarak şube sayısı dörde çıkarıldı. Hopa Halkevi Reisi Fevzi Alpay idi. Azaları: Nuri Özder, Burhan Savur, Yusuf Ergün'dü. Bunlardan Nuri Özder Kitap Sarayda, Burhan Savur; Köycülükte, Yusuf Ergün de Spor Şubesinde çalışmaktaydı (BCA, 490.1.0.0/636.101.1: 12).

Hopa Halkevi idaresi 1940 yılında değişmiş ve CHP idare heyeti azasından Cemal Karahasan reis olmuştur. Azalar: Kütüphanede Maarif Memuru Bahri Önsel, Sosyal Yardım'da: Dr. Muzaffer Kesim, Köycülükte; Ziraat Muallimi Fikri Kibar, Sporda: tüccardan Galip Çakır idi. Hopa Halkevinin aza sayısı 1941 yılında 284, kitap sayısı da 347 idi. Altı ay zarfında üç konferans verilmiş, bir aile toplantısı yapılmış, üçü köycülük ve ikisi de sosyal yardım olmak üzere beş köy gezisi yapılmış, halkla muhtelif konular görüşülmüştü. Hastalar parasız muayene edilip, merkezde belli günlerde 30 doktor muayenesi yapılmış, Arhavi'ye toplu bir gezi yapılarak fındık hastalıkları hakkında konferans verilmiştir (BCA, 490.1.0.0/636.100.1: 91-93).

Raporlara yansıdığı kadarıyla bölgede çağdaş sanatların icrasında zorluk çekilmekteydi. Örneğin Hopa Halkevi Cumhuriyet Bayramı'nda merkezin gönderdiği *Ateş Piyesini* oynatmak üzere hazırlanmış, muallim Yusuf Ergün'un delaletiyle kadın rolünü Orta Mektep Nakış Dikiş Öğretmeni Bayan Talat Su kabul etmişti. Ancak Ortaokul Müdür Muavini ve Tarih Öğretmeni Mustafa Alev, piyeste oynamaması için Talat Hanım'a telkinde bulunmuş ve Talat Hanım da piyeste oynamaktan vazgeçmişti (BCA, 490.1.0.0/636.100.1: 143).

Hopa Halkevinin sineması yoktu. 1944'te merkezden armağan edilmesini istedi. 2 Nisan 1947 tarihinde Hopa Halkevi Başkanı Lütfi Kibar Genel Sekreterliğe gönderdiği yazıda Ortaokul Türkçe Öğretmeni Fethi Gözler tarafından Halkevi yararına olmak üzere Hopa'nın kültürel ve folklor durumunu ortaya koyan bir kitap hazırlanması için yardım istedi. Genel Sekreterlik 16 Nisan 1947'de eserin tamamlandıktan sonra merkeze göndermesini bildirdi (BCA, 490.1.0.0/830.279.1: 3-4).

4. Borçka Halkodası

Halkevlerinin açılması için belli şartlar gerekiyordu. Nüfusun az olduğu yerlerde halkevleri açılmadığından buraların kültür ihtiyacı halkodaları vasıtasıyla karşılanıyordu. Borçka'da Halkodası açılmadan evvel *Çelik Spor* adında bir kulüp vardı. Kulüp binasında akşamları radyo dinlenmekte ve toplantılar yapılmaktaydı. Esasen burada bir spor hareketi yoktu. CHP Çoruh yönetim kurulunda bulunanlar Borçka'da bir halkodası açılmasının gerekliliğini görmekteydiler (BCA, 490.1.0.0/636.100.1: 140).

CHP Genel Sekreterliği 20 Kasım 1939 tarihli tamimle bina ve unsur olarak halkevi açmaya müsait olmayan yerlere halkodalarının açılması için talimatname çıkarmıştır. Halkodalarının hangi şartlar dahilinde açılabileceği bu talimatname ile belirlenmiştir. Bu doğrultuda Çoruh CHP idare heyeti de nerelerde halkodası açılabileceği konusunda araştırmalara başlamıştır. Dr. Cemal Alper, 18 Mart 1940 tarihinde ilçe idare heyetlerine gönderdiği yazıda halkodası açılırken dikkat edilmesi gereken hususları sıralamıştır. Dr. Cemal Alper, birer kültür yuvası olan halkodalarının temizlik ve nizam konusunda halka örnek olacağını, bundan dolayı halkodası yapılacak yerlerin bakımsız, biçimsiz ve rastgele yerler olmaması gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuştur (BCA, 490.1.0.0/954.695.1: 72).

Borçka Halkodası 1940 yılında açıldı. Halkodası bir otelin alt katını teşkil eden bir oda ve bir salonda faaliyetlerini yürütmekteydi. Bu koşullarda faaliyetlerin yürütülmesi imkansızdı ve ayrı bir bina yapılması gerekiyordu. Borçka kazası halkodasının ilk reisi Dursun Ilgaz'dı. Azaları ise Hüsnü Üzen, İdris Beşer'di. Halkodasının 50 üyesi ve 33 kitabı vardı. Buraya Ulus ve Tan gazeteleri gelmekteydi. Diğer halkodalarında olduğu gibi burada da radyo bulunmaktaydı. Borçka Halkodası pek faaliyet gösterememiş ve zaman zaman CHP Çoruh idare heyetinin müdahalesiyle yeni reis ve azalar seçilmiştir. Sonraki başkan İnhisar Memuru Ragıp Ören olmuştur. Tüccardan İdris Başar, Mal Müdürü Enver Gönül, Orman Memurlarından İzzet Arseven, Öğretmen Eyüp Şınak idare azası olmuşlardır (BCA, 490.1.0.0/636.100.1: 49).

İlerleyen yıllarda aza sayısı artmıştır. 1942 yılında aza sayısı 73, kitap sayısı da 297 olmuştur. 7 Mart Borçka'nın Kurtuluş Günü Kutlamaları, 1 Nisan İnönü Zaferi, 23 Nisan Çocuk ve Millî Hakimiyet Bayramı, konferanslar ve nişan merasimleri yapılmaktaydı. Radyo ve kitaplardan her ay 200-300 kişi istifade etmekteydi. Zaman zaman Hopa'ya spor gezileri düzenlenerek Borçka ve Hopa arasında futbol, voleybol, koşu ve yüzme müsabakaları yapılmaktaydı. Borçka Halkodası yönetimi istenilen canlılığı bir türlü sağlayamaması sonucunda Maarif Memuru Hikmet Erdem başkanlığa getirildi. İlerleyen yıllar içinde Halkodasının iki oda bir salondan oluşan başka bir yere taşındığı anlaşılmaktadır. Odanın sonraki tespit edilebilen başkanları İnhisar memuru Ragıp Evren ve tüccardan Mustafa Dizdar'dır (BCA, 490.1.0.0/636.102.1: 80).

5. Viçe (Fındıklı) Halkodası

Viçe Halkodası 1940 yılında faaliyete geçti. Viçe Halkodası Reisi Vehbi Uzunal idi. Azalar ise Ali Duran, Ahmet Çavuşoğlu, Yakup Yazıcı, Şükrü Güven ve Besim Güven'di. Üye sayısı 136 kişiydi. 33 merkezden, 22 de partiden olmak üzere Viçe Halkodasının 55 kitabı bulunmaktaydı. Viçe nahiyeye müdürü halk içine girmekte tereddüt etmekte ve halkodasına karşı alâkasız olduğundan değiştirildi. Yerine çalışkan bir müdür getirildi. (BCA, 490.1.0.0/636.100.1:49). Viçe Halkodası köy malı olan bir binanın bir oda ve bir salonundan ibaret bir katında çalışmaktaydı. Birkaç yıl içinde aza sayısı 222, kitap sayısı da 202 oldu. Bu odanın faaliyetleri ise toplantı, nişan merasimi, konferans, hasta muayenesi, millî günlerde düzenlenen törenlerden ibaretti (BCA, 490.1.0.0/636.102.1, No: 21-24). 18 Şubat 1948'de Viçe (Fındıklı) Halkodası, halkevi oldu (BCA, 490.1.0.0/954.695.1: 19).

6. Şavşat Halkodası

1940 yılında Çoruh vilayetinde Halkodalarının açılması için faaliyete geçildiği zaman Şavşat CHP İdare Heyeti buna sıcak bakmadı. Burada okuma salonu, radyosu ve bir toplantı yeri bulunan *Kültürevi* vardı. Burası aynı zamanda gençlerin spor hareketlerinin de merkeziydi. Salonda muhtelif gazete ve mecmualar okunmaktaydı. 50 kadar azası ve muayyen para taahhütleri vardı. Halkodasının yapacağı hizmetten belki de fazlasını zaten *Kültürevi* sunmaktaydı. Buranın Halkodalarından temel farkı sadece münevverlere hizmet vermesiydi. Oysa Halkodası münevver olmayanların da toplanma yeriydi. Şavşat CHP idare heyeti buraya Halkodası değil imkanları daha geniş olan halkevinin açılmasını istiyordu. Vilayet İdare Heyeti Reisi Dr. Cemal Alper ise Şavşat'ta önce Halkodasının açılmasını, ardından halkevinin teklif edilebileceğini bildirdi. Bu yazışmalardan sonra 18 Ocak 1940 tarihinde Şavşat İdare Heyeti Reisi Nedim Bey, ileride Halkevine dönüşmesi şartıyla *Kültürevi'nin* halkodası olmasını kabul etti (BCA, 490.1.0.0/954.695.1: 74-78).

Şavşat Halkodasının açılışı için 1940 yılında müracaat edilmiş ancak yazışmalarda yapılan gecikmeden dolayı CHP Umumi İdare Heyetinin karar toplantısına yetişememişti. Bundan dolayı bir yıl boyunca Halkodası olacak yerin Şavşat CHP idare heyetine bağlı bir okuma odası olarak faaliyet göstermesi tavsiye edildi (BCA, 490.1.0.0/954.695.1: 69). Şavşat Halkodası 23 Şubat 1941'de açıldı. Şavşat Kazası Halkodasının ilk Reisi Hâkim Memduh Sezgin idi. Azalar: Hususi Muhasebeden Ahmet Demiröz, Maliyeden Saip Acar, Hava Kurumu Kâtibi Cevdet Şenol, Tahrirat Kâtibi Ali Durmuş, Öğretmen Tefrik Cengiz, Tüccardan Şevket Barlas idi. İlerleyen yıllarda Şavşat

Halkodasının Reisi Kaza Maarif Memuru Adil Özder oldu. Özder yaptığı başarılı çalışmalarla bölge müfettişinin takdirini kazanmıştır. Halkodasının aza sayısı: 33 kadın, 197 erkek olmak üzere 230 idi. 195 kitap ve bir radyoya sahipti. Halkodasının genel faaliyetleri ise kitap ve gazete okuma hizmeti, konferans, millî gün ve törenlerin kutlanması, nişan merasimleri ve millî oyunların tertip edilmesiydi. Halkodası reis ve azaları köylere gezi yapıyorlardı. Köylülerin önemli bir sorunu olan göllerin kurutulması için çalışmalar yapıldı ve beş göl masrafsızca köylü emeği ile kurutuldu (BCA, 490.1.0.0/636.101.1: 150). Şavşat Halkodasının kadın üye sayısının diğer yerlere nazaran fazla oluşu dikkat çekmektedir.

Halkodası Reisi Adil Özder, 22 Aralık 1942'de halkodasının halkevi olması için Genel Sekreterliğe müracaat etti. Ancak bu teklifin vilayet idare heyeti reisliğine yapılması gerekmekteydi (BCA, 490.1.0.0/954.695.1: 57-59). Şavşat Halkodası ve CHP idare heyeti en başından beri Şavşat'a halkevinin yapılması için çabaladılar ancak bu uzun süre gerçekleşmedi. Nitekim 1948'de İlçe İdare Başkanı Musa Atabek 10 köye Halkodası yapılmasını ve ilçe merkezindeki halkevi arsasının hazır olduğunu, yardım yapılırsa halkevinin yapılacağını ifade ediyordu (BCA, 490.1.0.0/1689.869.1:42). CHP İl Başkanı Musa Atabek ve Halkodası Başkanı Mehmet Ural, 26 Aralık 1949'da Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesinin 4. maddesinde zikredilen şartları sağladıklarını, binaya sahip olduklarını, bundan dolayı Şavşat Halkodasının halkevine çevrilmesini yeniden istediler. 3 Şubat 1950'de Şavşat Halkodasının halkevine çevrilmesine karar verildi (BCA, 490.1.0.0/954.695.1: 3-9).

7. Çok Partili Hayata Geçişten Sonra Çoruh Halkevi ve Halkodaları

II. Dünya Savaşı yıllarında sergilediği başarılı dış politika ile Türkiye'yi savaşın dışında tutmayı başaran Millî Şef İsmet İnönü, savaşın sonlarına doğru iç siyasette liberalleşmeye doğru adımlar atmaktaydı. Nitekim savaşın sonunda Sovyet Rusya'ya karşı Batılıların diplomatik desteğini kazanmak için demokratikleşme zorunlu görülmekteydi. 1944 yılının baharında gazeteciler hükümete bazı eleştirilerde bulunuyor ve eskiden olduğu gibi hükümet Basın Kanunu'nun 50. maddesine dayanarak gazeteleri kapatmıyordu. Mecliste bazı vekiller bütçe görüşmelerinde daha önce alışık olunmadığı şekilde hükümeti eleştiriyordu. Türk kamuoyu basında yer alan bu eleştirilerle ilk defa karşılaşılıyor ve bir değişim havası hissediliyordu (Toker, 2020, s. 28-33).

Rejimin demokratikleşmesi yani 1945 yılında çok partili hayata geçme kararının alınması CHP'nin politikalarını köklü şekilde değiştirmiştir. Halkla daha fazla temas ederek vatandaşların isteklerinin dikkate alınması önem kazanmıştır. Bu politika sonucunda halkevi ve Halkodalarının sayısında eskiye nazaran radikal bir artış yaşanmıştır. Özellikle nüfusu bini aşan yerleşim yerlerine halkodaları yapılması kararlaştırılmıştır. Önce 27 Ağustos 1944'te Çoruh vilayetinde 42 halkodası açılmasına karar verildi. Bölgede inceleme yapan CHP Bölge Müfettişi Trabzon Milletvekili Kemal Çelik, 42 halkodası için Genel Sekreterlikten 31.500 lira istedi. Ortalama her bir halkodası için 750'şer lira tahsisat konulmuştu. Aradan birkaç ay geçtikten sonra açılması planlanan halkodası sayısı 48'e ve bu iş için ayrılan para da 33.500'e yükseldi. Yapılan her halkodasının CHP adına tapu edilmesi gerekiyordu. Birçok köyde halkodalarının yapılması sevinçle karşılandı, çünkü ilçelerin birçoğunda, köylerin de tamamında elektrik yoktu. Halkodalarının açılmasıyla pilli radyo ve gazete gibi medeni vasıtalarından faydalanma imkânı ortaya çıktı.

Birçok köyde halkodalarının inşasına başlanmıştı ancak savaş şartları altında çivi yurt içinde yeterli miktarda bulunamıyordu. Bölgeden temin edilemediğinden genel merkezden üç ton çivi istendi. Açılması düşünülen Halkodaları şöyleydi: Merkez: Adakale, Aydın, Ortaköy, Zeytinlik, Aşağı Maden, Yukarı Maden, Melo. Borçka: Muratlı, Bağlevan, Karşıköy, Camili, Küre. Şavşat: Meydancık, Balıklı, Veliköy, Cevizli, Ilıca, Pınarlı, Çoraklı, Yavuz, Kocabek, Tepeköy, Çiftlik ve Kireçli. Hopa: Abuislah, Kise, Peronit, Kemalpaşa, Musazade, Sidere, Yakovit, Sümle, Yukarıabu. Yusufeli: Öğdem, Çorkens, Ersis, Barhal, Hevekikiskim, Utavur, Zığapor, Peterek, Erkinis, Hars, Kiskim, Nizzevan, Erkinis, İşhan ve Zor (BCA, 490.1.0.0/1689.869.1: 94-100).

13 Ağustos 1945 tarihine gelindiğinde 48 halkodasından 15'i bitmiş, 25'inin inşasına ise devam edilmekteydi. Yedi halkodası için hazır bina satın alınmış, bir halkodasının inşaatına ise henüz başlanılmamıştı (BCA, 490.1.0.0/1044.1014.2: 15). 17 Mayıs 1945 tarihinde 48 halkodası kütüphanesi için kitap gönderildi. 1946 yılında Artvin'in Dere Mahallesi, Bakırköy, Erenler ve Vezirköy'e halkodası açıldı (BCA, 490.1.0.0/1044.1014.2: 15).

Yeni birçok halkodasının açılması büyük bir mali kaynak gerektiriyordu. Halkodalarının yapımı için sürekli olarak Genel Sekreterlikten yardım isteniyordu. Bu mali kaynağı CHP Genel Sekreterliğinin sağlaması mümkün değildi. Genel Sekreterlik, halkevi ve halkodalarının ihtiyaçlarının mahalli kaynaklardan sağlanacak para ile karşılanmasını istiyordu. Bunun için 20 Ağustos 1946 tarihli genelge ile değişikliğe gidilerek halkevleri ve odalarına bir miktar gelir elde etme imkânı verildi. Genel Sekreterlik sadece olağanüstü ihtiyaçlar için yardım istenilmesini bildirmekteydi (BCA, 490.1.0.0/1484.55.1: 65-66).

10 Eylül 1948'de CHP Çoruh İl İdare Kurulu Başkanı Osman Çağal, Genel Sekreterliğe gönderdiği yazıda, merkezin gönderdiği paradan birkaç misli daha değerli halkevi ve halkodaları binalarının birçok yerde tamamlandığını, bazı yerlerde ise yarım kaldığını bildirmekteydi. Çağal, köylülerin sadece halkodası binası için değil, okul, öğretmen ve sağlık evleri için de yükümlülük altına girdiklerini, bundan dolayı Genel Sekreterlik yardım yapmadıkça bazı binaların tamamlanmasının mümkün olamayacağını ifade etmekteydi. Sovyet Rusya sınırında bulunan Kemalpaşa, Abuislah, Muratlı ve Camili köylerinde yarım kalmış halkodalarının tamamlanmasının sadece muhalefet partisine siyasi malzeme vermeyeceğini aynı zamanda millî gurur açısından da önemli olduğunu ifade etmekteydi. Ayrıca odaları tamamlanmış olan Aydın, Ortaköy, İşhan, Hars, Zığapor, Melo köylerinin odalarının yapımında gösterdikleri fevkalade gayret için bu odalara bataryalı radyonun gönderilmesi önemliydi (BCA, 490.1.0.0/1689.869.1: 27).

Yeni açılan halkodaları kısa sürede faaliyete geçerek mıntıklarında etki yaratmaya başladılar. 1946'nın şubat ayında kutlanan halkevlerinin açılış yıl dönümü için Aşağı Maden Köyü Halkodası Başkanı Hasan Fehmi Yücel'in Genel Sekreterliğe gönderdiği program şöyleydi:

Bir hafta evvelden köylerden iyi türkü söyleyebilenler, şairler, folklor oyuncular, gayda, davul, zurna, gramofon çalanlar getirilmişti. Parti binası ve halkodasının içi ve dışı süslenmiş, 23 Şubat gecesinde tam bir köy düğünü havasında bir bayram varmış gibi töreni kutlamaya başlanmıştı. Saat 15.00'da oda başkanının söylevi, bir çocuğun şiiri ve köylüler tarafından hazırlanan halk destan ve türküleri okunmuştu. Muhtelif çalgılar çalınmış ve gece yarısına kadar neşe içinde kutlanmıştı (BCA, 490.1.0.0/954.695.1: 45-46).

CHP Çoruh İl Başkanı Osman Çağal, 25 Mart 1948 tarihinde Demokrat Parti üyelerinin halkevinden faydalanmak istediklerini ve nasıl bir muamelede bulunmaları gerektiğini genel sekreterliğe sordu. Gelen cevapta talimatnameye göre muhalif partilere mensup kimseler halkevine üye olabilirler, kol çalışmalarına katılabilirler, kitaplıklardan faydalanabilirler. Fakat komite ve idare kurulu üyeliklerine giremezler ve halkevi salonlarında kendi partilerine ait siyasi toplantılar yapamayacakları bildirildi (BCA, 490.1.0.0/830.279.2: 23-24).

Demokrat Partinin siyaset sahnesine girip iktidara talip olması işlerin daha ciddiyetle yapılmasını gerekli kılmıştır. Nitekim 12 Mayıs 1946 tarihinde Hasan Ciner, Hopa'da, 3 Temmuz 1946'da Zihni Ural, Şavşat'ta DP ilçe teşkilatını kurdular. 23 Haziran 1947 tarihinde ise Kaydi Çelik (Çeltikçioglu) Artvin'de Demokrat Partinin il idare kurulunu kurdu (BCA, 490.1.0.0/437.1812.1: 16-21). Artık yapılacak hata veya eksiklikler siyaset malzemesi olacağından daha dikkatli hareket edilmeliydi. Siyasetteki yarışmacı zihniyet halkevlerinin spor şubelerini de etkisi altına almıştı. 12 Eylül 1948'de Spor Kolu Başkanı Vehbi Yıldırım Genel Sekreterliğe yazdığı yazıda sporcu gençlerin malzeme eksikliğinden bahsediyor, antrenman ve maçlara yalınayak çıktıklarından yakınıyordu. Sağlam bir millet yetiştirmek için gençlerin sportmen olmalarının şart olduğunu ve bütün yokluklara rağmen 19 Mayıs 1948 tarihinde, Gençlik Bayramı'nda, Murgul Bakır İşletmesi sporcularıyla sahaya

çıkarken vaziyetlerinin pek gülünç ve tüyler ürpertici olduğunu ifade etmekteydi. Noksan malzemenin gençlerin zevk ve neşelerini kırdığını bildirerek maddi yardım istemekteydi (BCA, 490.1.0.0/1484.55.1: 49). Vehbi Yıldırım, Murgul Bakır İşletmesi takımının Demokrat Parti tarafından desteklendiğini ima etmekteydi.

29 Eylül 1948 tarihinde *Tasvir* gazetesinde *Halkodası değil, kahvehane* isimli bir haber yayımlanmıştır. Yazıda Arhavi Halkodasının bir kahveciye kiraya verilmiş olduğunu, yeni yapılmış olan görkemli salonda tavla, iskambil, domino gibi oyunların oynatıldığı ve vergisiz para kazanıldığı yazılmaktaydı. Gazetede vergisini veren vatandaşların mağdur olduğunu, halkodalarının şekeri vergisiz, yani ucuz aldığından diğer kahvecilerin müşterilerini topladığı ve gençlerin burada kumara alıştırıldığı iddia edilmekteydi (BCA, 490.1.0.0/830.279.2: 17). Bu haber üzerine Genel Sekreterlik CHP Çoruh İl Başkanı Osman Çağal'dan bilgi istemişti. Çağal yapmış olduğu araştırma sonucunda böyle bir durumun vuku bulmadığını, halkodasında biriç ve tombaladan başka oyunların oynanmadığını, bu yalan haberleri gazetede yayımlatan kişinin muhalif kimliğiyle tanınan Ahmet Kurtoğlu isimli kişinin olduğunu bildirdi (BCA, 490.1.0.0/830.279.2: 15).

22 Ocak 1949'da Çağlayan köyü Halkodası Başkanı Hüseyin Yıldırım, CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği mektupta, öğretmenlerin kendi memleketlerinde görev yapmalarının yasak olduğunu, buna rağmen Süleyman Yazıcı isimli öğretmenin iki yıldır kendi köyünde görev yaptığını, bahsedilen öğretmenin 1946 seçimlerinin şaibeli olduğunu, gerçekte seçimleri DP'nin kazandığının propagandasını yaparak Borçka savcılığına ifade verdiğini bildirmektedir. Süleyman Yazıcı'nın bölgenin eski derebeylerinin torunlarından olduğunu bildiriyor ve bu kişinin halkı kanunlara karşı soğuttuğu ifade ediyordu. Halkodası Başkanı Yıldırım, Süleyman Yazıcı'nın görev yerinin değiştirilmesini istiyordu (BCA, 490.1.0./468.1921.1: 15-16).

Çok partili hayata geçiş yıllarında Çoruh (Artvin) siyasetinde Murgul önemli bir merkezdi. Burada Bakır Madeni Fabrikasını kurmak üzere 150 memur ve 1.500 kadar işçi çalışmaktaydı. Murgul Halkodası Başkanı Hasan Fehmi Yücel, 1949 yılının şubat ayında düzenlenen halkevlerinin açılış törenine fabrika İşletme Müdürü Mesut Betil'i davet etmiş olsa da Betil bu davete icabet etmediği gibi törene kimseyi de göndermemişti. Oysa iki yıldır Murgul'da faaliyet gösteren Demokrat Partinin 7 Ocak'taki kuruluş törenine fabrikada çalışan İngiliz personelleriyle iştirak etmiş aynı zamanda fabrika paydos edilerek işçilerin de katılımı sağlanmıştı. Fabrikanın işletme memurlarının Demokrat Partinin idare heyetine aza olduklarını ve DP'ye yakın olanların fabrikaya işçi olarak alındığından şikâyet etmekteydi. Fabrika yönetiminin açıktan CHP'ye cephe aldığını ifade ederek bu durumun sonlandırılmasını istemekteydi (BCA, 490.1.0.0/954.695.1: 20). Yücel'in yazısından muhalefetteki Demokrat Partinin devlet imkanlarını kullanabildiği anlaşılmaktadır. Yücel'in mesajı netti. En nihayetinde devlet memuru olan fabrika işletme memurlarının buradan alınmalarını istiyordu.

14 Mayıs 1950'de yapılacak olan genel seçimler yaklaştıkça halkodaları da toplumun desteğini kazanacak projeleri hayata geçirmeye çalışıyordu. 1950 yılının şubat ayında Nigzevan, Karaağaç, Veliköy, Cırıtdüzü, Aydın, Camili, Sümle ve Meydancık halkodalarının başlattığı okuma kurslarını da bir seçim çalışması olarak kabul etmek gerekir (BCA, 490.1.0.0/1053.1044.1: 8, 16, 23, 51).

Yeni halkodalarının açılmasına 1950 yılında da devam edilmiştir. Şavşat CHP İlçe Başkanı Musa Atabek, 27 Şubat 1950'de Şavşat'ın Düzenli, Hanlı, Yamaçlı, Yanıklı, Çavdarlı, Taşköprü, Madenyağlı, Çukur, Meşeli, Atalar, Kirazlı, Yoncalı ve Yukarı Koyunlu köylerinde birer halkodası açılması için müracaat etti. Genel Sekreterlikten verilen cevapta talebin geciktiğini ve gelecek yıl yeniden başvurmaları istendi (BCA, 490.1.0.0/954.695.1: 1-2).

14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde Türkiye Genelinde DP seçimi kazanarak 27 yıllık CHP iktidarını sonlandırdı. CHP iktidarının sonlanmasıyla bir döneme damgasını vurmuş olan halkevleri ve halkodalarını zor günler beklemekteydi. Çoruh Halkevinde müzik dersine 50 çocuk devam

etmekteydi. Ücretleri alınması kaydıyla müzik salonu açık kalacaktı. Kütüphane faaliyetini de halkevinin umumi idaresini üzerine alan partinin yazı işleri görevlisi almıştı. Müstahdemlere 150, müzik öğretmenine 75, kütüphane memuruna 75, sinema işlerini gören elektrikçi ve bahçıvanlık yapan odacıya 50 olmak üzere toplamda 350 lira ücret ödenmekteydi. Halkevinin kıymetli eşya ve binasının muhafazası için bir bekçi ücreti de yardımlarla karşılanabiliyordu. Vilayetteki tek sinema halkevinde olduğundan buradan kazanç sağlanabilirdi. Çoruh İl Başkanı Fehmi Alpaslan, 9 Ağustos 1950'de Genel Sekreterliğe gönderdiği yazıda her türlü gelir kaynaklarının kurumuş olduğunu, ücretlerin ödenemediğini, halkevinin faaliyetlerinin eskisi gibi devamına imkân olmadığından tasfiye yoluna gitmekten başka çarelerinin olmadığını ifade etmekteydi (BCA, 490.1.0.0/1484.55.1: 2).

5830 sayılı kanun gereğince devlete intikal etmiş olan Çoruh ilinin merkez ilçesindeki halkevi binası 3 Ocak 1952 Bakanlar Kurulu Kararıyla ilkokul olarak kullanılmak üzere valiliğe tahsis edildi (BCA, 30.18.1.2/127.96.8).

Sonuç

Kurtuluş Savaşı'nı kazanan kadro, yeni Türk devletini kurarken ulus-devlet modelini benimsemiştir. Kurucu lider Mustafa Kemal Atatürk'ün toplumu çağdaştırma projelerini hayata geçiren başlıca organizasyon 20 yıldan daha uzun bir süre ülkeyi tek başına yöneten CHP olmuştur. Çağdaş bir toplum yaratmak için gerçekleştirilen devrimlerin halka anlatılması ve halk tarafından benimsenmesi noktasında halkevleri ve halkodaları kilit rolde olmuşlardır.

Halkevleri sadece devrimleri halka benimsetme misyonuyla değil, hükümet politikalarının hayata geçirilmesi ve kitlelerin kontrol edilmesi bakımından da önemliydiler. Halkevlerinin başlıca görevi *toplayıcılık* idi. Kitlenin kontrol edilmesi halkevleri vasıtasıyla sağlanmaktaydı. Gazete, dergi, kitap, radyo ve sinema gibi kültürlenme vasıtalarını halka ulaştıran halkevleri aynı zamanda *particiliği* benimsetiyor, daha doğrusu halkın CHP'ye sempati ile yaklaşmasına vesile oluyordu.

Çoruh (Artvin) Halkevinin 1932'de ilk kuruluş çalışmalarının CHP İl İdare Heyeti Başkanı Kaydi Çelik (Çeltikçioğlu) tarafından gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Ancak Çoruh (Artvin) Halkevinin kuruluşu 1933 yılında vilayet merkezinin Rize olmasıyla birkaç yıl ertelenmiş ve 1936 yılında açılış gerçekleşmiştir. 1937 yılında Hopa Halkevi, 1940 yılında ise Borçka ve Viçe (Fındıklı) sonraki yılda ise Şavşat halkodaları açılmıştır.

Çoruh (Artvin) Halkevi; köycülük, sosyal yardım, temsil, güzel sanatlar, halk dershanesi ve kurslar, kütüphane, neşriyat, tarih ve müze şubeleriyle çok yönlü hizmet sunarak topluma canlılık kazandırmış ve halkı kaynaştırmıştır. Milli günlerde coşkulu törenler düzenlenmiştir. Bu yönüyle çok önemli bir işlevi yerine getirerek ortak değerlerin oluşmasına katkı sunmuştur. Halkevinde sinema, tiyatro, fotoğraf, bando ve müzik kurslarıyla çağdaş sanatlar tanıtılıyor, bölge halkının masal, efsane, şiir, halk oyunları gibi yerel zenginlikleri kayıt altına alınıyor ve ulusal düzeyde tanıtımı yapılıyordu. Halk oyunları ekibi ve sporcular farklı illere giderek Artvin'i temsil ediyorlardı. Kimsesizlere yardım ediliyor, köylüye tarım ve hayvancılık hakkında bilgiler veriliyordu. Kısacası halkevleri Türk toplumunu kaynaştıran ve modernleştiren birer kültür yuvaları olmuşlardır.

Çoruh Halkevi, Çoruh CHP Başkanlığına gönderilen paradan belediye ve hususi bütçelerinden alınan bir miktar para ile faaliyetlerini gerçekleştirmekteydi. Bu para ancak ücretle çalıştırılan muhasebeci, bando öğretmeni, müstahdemler ve sinema işlerini gören elektrikçiye yetmekteydi. Kolların iş çıkarabilmesinin en önemli engeli mali yetersizlikler olmuştur. Örneğin engebeli bir araziye sahip olan Artvin'de spor sahası vücuda getirebilmek hayli masraflı olmakla beraber basit spor malzemeleri bile ancak CHP Genel Sekreterliğinin yardımıyla sağlanabilmiştir. Mali yoksunluk bölgenin münevverlerinin gönüllü çalışmalarıyla aşılabılırdi. Çoruh (Artvin) gibi küçük yerleşim yerlerinde münevver sayısı da az olduğundan Halkevinin faaliyetleri ancak memurların gönüllü çalışmalarıyla yürütülebilmiştir.

CHP Genel Sekreterliği taşrayı kontrol ve düzene sokma işini bölge müfettişleri vasıtasıyla sağlamıştır. Bu doğrultuda görev yapan Çoruh bölge müfettişleri hem CHP il idare heyetini hem de halkevi ve halkodalarını denetlemişlerdir. Müfettişlerin en çok yakındıkları konuların başında memurların halkevi ve odalara yeterli ilgiyi göstermemeleri gelmiştir. Müfettişler, vali, kaymakam ve daire şeflerinin halkevi ve halkodalarının toplantılarına katılmalarının önemini CHP Genel Sekreterliğine bildirmişlerdir. Bölge müfettişinin CHP Genel Sekreterliğine sunduğu raporlar inceleniyor ve Genel Sekreterlikteki ilgili şube bakanlıklara bilgi veriyordu. Yani halkevleri ile hükümet arasındaki koordinasyon CHP Genel Sekreterliği kanalıyla yapıyordu.

Teoride inşa edilmeye çalışılan ile Çoruh (Artvin) Halkevinde yaşanan bazı olaylar halkçılığın ruhuna uymuyordu. Örneğin halkevi kütüphanesinde bulunan ve dışarıya çıkarılması yasak olan gazetelerin parti başkan ve azaları tarafından evlerine götürülmesi, topluluğun radyoda haber dinlediği esnada parti yöneticilerinin keyfi olarak kanalı değiştirerek müzik dinlemeleri CHP'nin gerçekleştirmek istediği halkçılığa aykırı davranışlardı. Teori ve pratik uyumsuzluğuna bir örnek de kadının toplumsal statüsüydü. Cumhuriyet devrimleriyle kadın toplumsal hayatta daha fazla yer bulmuş, Çoruh'ta (Artvin) kadınlar öğretmen ve memur olmuşlardır. Ancak Çoruh'ta kadınlar Mustafa Kemal Atatürk'ün istediği derecede toplumsal hayata katılamamışlardır. Örneğin piyes ve tiyatro oyunlarında kadın oyuncu bulunamadığından kadın rollerinin olmadığı oyunların gönderilmesi istenmiştir.

II. Dünya Savaşı yıllarının sonlarına doğru Türkiye'de liberalleşme başlamış ve çok partili hayata geçişin ilk adımları atılmıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde CHP taşraya yönelik çalışmalarını hızlandırmış, köylere okul ve halkodaları inşa etmeye başlamıştır. 1944 yılında Çoruh (Artvin) vilayetinde 48 yeni halkodası yapılmasına karar verilmiştir. Bu radikal kararı gerçekleştirmek için Genel Sekreterlik büyük bir mali kaynak ayıramamış, halkodalarının inşa masraflarının önemli bir kısmını vatandaşlar yüklenmiştir. Bazı yerlerde hızlıca halkodaları tamamlanabilmişken bazı yerlerde inşa faaliyetleri yıllarca sürmüştür.

1946 yılında Demokrat Partinin kurularak iktidara talip olması ve Çoruh'ta teşkilatlanması halkevinin faaliyetlerini etkilemiştir. En başta Demokrat Partililerin halkeviden faydalanıp faydalanamayacakları sorunu ortaya çıkmıştır. Millî bayramlarda halkevi ve oda başkanlarının davetlerine eskisi gibi icabet etmeyen amir ve memurlar şikâyet konusu olmuşlardır. Hatta CHP ile DP arasında yaşanan siyasal rekabet spor müsabakalarına da yansımıştır. 14 Mayıs 1950 seçimlerini DP'nin kazanmasıyla bir döneme damgasını vuran halkevleri toplumsal yaşamdan çekilmişlerdir. 1952 yılında Çoruh (Artvin) Halkevi ilkokul olmak üzere valiliğe devredilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kararlar Daire Başkanlığı (KDB). 30.18.1.2/127.96.8.

BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü (MGM). 30.10.0.0/65.434.4.

BCA, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP). 490.1.0.0/1044.1014.2; 1053.1044.1; 1121.91.3; 1207.3.3; 1216.40.1; 1484.55.1; 1689.867.1; 1689.869.1; 636.100.1; 636.101.1; 636.102.1; 636.99.1; 830.279.2; 920.582.3; 935.634.1; 954.695.1; 966.73.2; 975.775.2; 996.848.1.

Sürelî Yayınlar

Halkevi Çalışmaları. (1938, 21 Şubat). Artvin Halkevi.

Gazi Hava Bacı. (1938, 23 Haziran). Artvin Halkevi.

İnşası devam eden yeni halkevi binası ve Nafia Müdürü Emin Vural. (1938, 23 Ağustos). Artvin Halkevi.

Resmî Yayınlar

Anonim. (1935). *1935 halkevleri*. Artvin Halkevi.

Anonim. (1941). *1941 yılı çalışma programı*. Artvin Halkevi.

Anonim. (1932). *CHF halkevleri talimatnamesi*. Hakimiyeti Millîye Matbaası.

Anonim. (1942). *CHP halkevleri ve halkodaları 1932-1942*. Alaeddin Kırıl Basımevi.

Anonim. (1940). *Halkevleri idare ve teşkilat talimatnamesi*. CHP

Kitap ve Makaleler

Atalay, A. (2020). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Artvin vilayetinin siyasi, sosyal ve ekonomik durumu. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6(10), ss. 311-329.

Aydın, N., & Işık, Z. (2021). Artvin'in anavatana katılmasının bölgedeki yansımaları. İçinde N. Yavuz (Ed.), *Artvin Araştırmaları-3* (ss. 85-102). Artvin Çoruh Üniversitesi Yayınları.

Kara, A. (2006). *Cumhuriyet Dönemi'nde kalkınmanın mibenk taşı halkevleri (1932-1951)*. 24 Saat Yayıncılık.

Oktay, N. (2020). Çoruh dergisi üzerine bir inceleme. İçinde N. Yavuz (Ed.), *Artvin Araştırmaları-2* (ss. 141-155). Artvin Çoruh Üniversitesi Yayınları.

Özder, M. A., & Aydın, A. (1969). *Yazı ve resimlerle çevre incelemesi-ı Artvin ili*. Güneş Matbaacılık.

Şimşek, S. (2002). *Bir ideolojik seferberlik deneyimi; halkevleri 1932-1951*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Toker, M. (2020). *Demokrasimizin İsmet Paşalı yılları-1*. Bilgi Yayınları.

Yeşilkaya, N. G. (2003). *Halkevleri: İdeoloji ve mimarlık*. İletişim Yayınları.

Zeyrek, Ş. (2006). *Türkiye'de halkevleri ve halkodaları*. Anı Yayınları.